

Razmerje med filozofijo in metafiziko pri Kantu

MARIJA ŠVAJNCER

Na vprašanje, kakšno je razmerje med filozofijo in metafiziko pri Immanuelu Kantu (1724-1804), je treba odgovoriti zato, ker je v interpretacijah opaziti bodisi istovetenje, bodisi razločevanje. Skušali bomo ugotoviti, katere vsebinske opredelitve je Kant navajal in razvijal v kritiki čistega uma (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) in v *Prolegomenah* (*Prolegomena zur einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können*, 1783). Eksplikacija problematike naj bi spodbudila premislek, ali se je predvidevanje o utemeljitvi nove znanosti uresničilo.

V *Kritiki čistega uma* začne Kant svojo teoretizacijo z ugotovitvijo, da je metafizika sistematično urejen inventar vseh naših spoznanj, do katerih se je mogoče dokopati s čistim umom. Sestavljena je iz povsem izločenih spekulativnih spoznanj uma in čistih pojmov. Starejša je od vseh drugih znanosti, vendar ji ni bilo usojeno, da bi postala znanost. Filozofova ironija ni naključna. Kant pravi: "Nikakor ne gre dvomiti, da je bilo ravnanje metafizike doslej običajno tavanje in, to je najhujše, med samimi pojmi."¹ Metafizika hoče biti zmeraj zunaj slehermega izkustva. Kantu gre za to, da bi dosedanje pot metafizike - njeno tavanje - spremenil in ji utrl zanesljivo pot znanosti ter spodbudil popolno revolucijo.² "Torej je prva in najpomembnejša stvar filozofije v tem, da enkrat za vselej metafiziki omogoči vsak škodljiv vpliv tako, da bo zamašila izvor njenih zablod."³

Čeprav je mogoče sleherno filozofsko delo napadati na njegovih posameznih mestih, organski sklop sistema, pojmovan kot celota, po Kantovem mnenju vsceno ni v nevarnosti. S hermenevtičnega vidika lahko razumevamo in interpretiramo del ali celoto, sestavino, ki ima teoretično veljavo za nas, ali razpoznavno znamenje celote. Gre za to, kako beremo Kanta danes. Njegov sistem v resnici ni v nevarnosti - postal je sestavina in konstituent kulturne zgodovine.

Kant je prepričan, da metafizika sprva ravna dogmatično in povsem samovoljno, saj se ne loti preučevanja zmožnosti ali nezmožnosti uma.¹ Kar zadeva formalni način njenega samospraševanja, je glede namenov sestavljena iz samih sintetičnih sodb

¹ Immanuel Kant: *Kritika čistoga uma*, Beograd, Kultura, 1970, str. 20.

² Prav tam, str. 25.

² Prav tam, str. 29.

² Prav tam, str. 42.

a priori, se pravi razširjevalnih sodb, ki danim pojmom dodajajo nekaj, česar prej ni bilo, in gre tja, kamor ji izkustvo ne more slediti. Če metafizika ne obstaja kot znanost, vendar vseeno je, potem jo je po Kantovem mnenju mogoče imeti za naravno dispozicijo (*metaphysica naturalis*) in se vprašati, kako je kot naravna dispozicija sploh možna in, seveda, kako je možna kot znanost. Zdaj je napočil čas, ko je treba pozabiti na dogmatični način reševanja problemov, na analitično, preprosto razčlenjevanje pojmov, kajti to ni bilo nič drugega kot samo nekakšna priprava, in se lotiti nove metode, ki bo pripomogla pri razvoju nove znanosti. "Iz vsega tega izhaja ideja neke posebne znanosti, ki se lahko imenuje *Kritika čistega uma*, kajti um je tista moč, ki daje *principe* spoznanja a priori." ⁵ Nato dodaja: "*Transcendentalno* imenujem vsako spoznanje, ki se ne ukvarja s predmeti, ampak z našim spoznavanjem predmetov, kolikor je mogoče a priori. Sistemi takšnih pojmov bi se imenoval *transcendentalna filozofija*." ⁶ Transcendentalna filozofija je ideja znanosti, za katero mora Kritika čistega uma napraviti ves načrt arhitektonsko, to pomeni na osnovi principov, ki zagotavljajo gotovost in popolnost vseh delov, iz katerih je poslopje zgrajeno. Kritika se še ne imenuje transcendentalna filozofija, saj bi v tem primeru morala vsebovati izčrpno analizo človeškega spoznanja a priori. H Kritiki čistega uma sodi vse tisto, kar sestavlja transcendentalno filozofijo - gre torej za idejo transcendentalne filozofije, ne pa še za znanost samo. Transcendentalna filozofija je za Kanta filozofija čistega, izključno spekulativnega uma. ⁷

Kant poudarja, da je metafizično samo tisto preučevanje, v katerem predstava vsebuje ono, kar kaže pojem kot a priori dan. ⁸ Transcendentalna filozofija pa se mora o pojmih spraševati po enem principu - iz razuma kot absolutne enotnosti namreč izhajajo čisti in nepomešani, zato morajo biti spojeni z idejo ali pojmom. Mislec meni, da je za skiciranje znanosti pomembno vnašanje reda, kajti totaliteta ni nič drugega kot množica, pojmovana kot enotnost.

Zanimiva je Kantova ugotovitev, da za razširitev razuma na področje čistih apriornih spoznanj filozofija kot doktrina ni pomembna, saj njeni dosedanja poizkusi niso bili kdove kako uspešni, medtem ko ima kot kritika, ki varuje pred napakami, vsekakor veljavo. "Transcendentalna filozofija se pravzaprav odlikuje s tem, da poleg pravil (in to poleg splošnega pogoja za pravila), ki so v čistem pojmu razuma, lahko sočasno a priori pokaže tudi tisti primer, nakaterega ga je treba prenesti." ⁹ Ukvarja se s pojmi, ki se morajo a priori nanašati na svoje predmete. Filozofsko razmišljanje je za Kanta tisto, v katerem nobeni sodbi ne priznavamo, da je bila potrjena, dokler ni zanj zadostnega dokaza. Opozarja tudi na skeptično metodo (ne skepticizem), ki jo ima za bistveno lastnost transcendentalne filozofije, metodo, s katero izzovemo spopad med različnimi trditvami, vendar tega ne storimo zato, da bi eno izmed njih razglasili za edino veljavno, temveč zato, da ugotovimo, ali ni morebiti sam predmet spora slepilo; nikakor ni brez pomena odkriti izhodišče nesporazuma in spoznati tisto, kar je pomanjkljivo

⁵ Prav tam, str. 54.

⁶ Prav tam, str. 55.

⁷ Prav tam, str. 57.

⁸ Prav tam, str. 64.

⁹ Prav tam str. 151.

določeno.¹⁰ Kant nas nagovarja in opozarja na dileme - to je ena izmed pojavnih oblik njegove aktualnosti.

Kant pravi da filozofija veliko obljublja; rada bi utemeljila svoje pretirane zahteve in se vrednostno povzpela nad druge znanosti. Obljubljaja nam, da nam bo dala osnovo za naša največja pričakovanja in nam razkrila poslednje namene. Ali je Kant ciničen zaradi kritičnosti do lastnega dela in mislih postopkov? Ponovi, da je filozofsko spoznanje pravzaprav spoznanje uma na osnovi pojmov ali v njih. Filozofija se drži samo splošnih pojmov in ne more uspešno učinkovati na primer v matematiki, vendar lahko spozna njene meje. Filozofske definicije so samo eksplikacije danih pojmov - nastajajo z analizo in pojme samo pojasnjujejo, zato ne sodijo na začetek, ampak na konec. "Glede na to filozofija nima nikakršnih aksiomov in nikoli ne sme predpisovati svojih osnovnih stališč a priori za absolutna, ampak se mora potruditi, da svojo pravico do njih utemeljuje s posredovanjem njihove temeljne dedukcije."¹¹ Metoda filozofije je vedno sistematična, zakaj s subjektivnega vidika je že um sam zase sistematičen. Seveda pa se po Kantovem mnenju filozofije ni mogoče učiti, učiti se je mogoče kvečjemu filozofiranja.

"Sistem vsega filozofskega spoznanja je f i l o z o f i j a ."¹² To je čista ideja o možni znanosti, ki in concreto ni nikjer dana, skušamo pa se ji približati po raznih poteh, dokler je ne bomo odkrili. Dotlej pa bo pojem filozofije samo šolski pojem, pojem o sistemu spoznanja, ki ga kot znanost šele iščemo in ima za cilj zgolj sistematično enotnost tega vedenja - logično popolnost spoznanja. Kant filozofijo celo istoveti z zakonodajo človeškega uma; ta legislacija naj bi imela dva predmeta - naravo in svobodo. "Filozofija narave se nanaša na vse, kar o b s t a j a , filozofija morale pa samo na tisto, k a r b i m o r a l o o b s t a j a t i ... Vsaka filozofija je spoznanje iz čistega uma ali spoznanje uma iz empiričnih principov. Prva se imenuje čista, druga pa empirična filozofija."¹³ Filozofija čistega uma je bodisi propedeutika, ki preučuje moč uma glede na celotno čisto spoznanje a priori in se imenuje kritika, bodisi sistem čistega uma (znanost), to je celotno filozofsko spoznanje iz čistega uma v sistematični povezanosti in se imenuje metafizika; s tem imenom lahko poimenujemo celotno čisto filozofijo. Metafizika se po Kantu deli na metafiziko spekulativne uporabe čistega uma in metafiziko praktične uporabe čistega uma, torej je mogoče govoriti o metafiziki narave in metafiziki običajev. Prva obsega čiste principe uma iz enostavnih pojmov o teoretičnem spoznanju vseh stvari, druga pa vsebuje principe, ki so apriorni in postavljajo v ospredje tisto, kar je treba storiti oziroma tisto, česar se je treba držati. Moralnost je namreč zakonitost našega delovanja - iz principov jo je mogoče izvesti povsem a priori. Metafizika običajev naj bi bila čista morala. Kant meni, da človeški um že od nekdaj brez takšne ali drugačne metafizike sploh ni mogel shajati. Spraševanje o možnosti znanosti se povezuje z raznovrstnostjo spoznanj. Metafizika je tista filozofija, ki potrebuje čisto spoznanje a priori, spoznanje, ki je podano v sistematični enotnosti.¹⁴ "Metafizika v ožjem pomenu besede je sestavljena iz t r a n s c e n d e n t a l n e f i l o z o f i j e in iz f i z i o l o g i j e čistega uma. Prva preučuje samo r a z u m in sam um v sistemu vseh pojmov in osnovnih stališč, ki se nanašajo na predmete nasploh, pri tem

¹⁰ Prav tam str. 331.

¹¹ Prav tam, str. 538.

¹² Prav tam, str. 606.

¹³ Prav tam, str. 608.

¹⁴ Prav tam, str. 608-610.

pa ne predpostavljajo objektov, ki bi bili d a n i (o n t o l o g i j a) ; druga preučuje n a r a v o , to je celotnost d a n i h predmetov..."¹⁵ Metafizika telesne narave se imenuje fizika. Sistem metafizike je razdeljen na ontologijo, racionalno fiziologijo, racionalno kozmologijo in racionalno teologijo.

"Filozofijo torej v pravem pomenu besede sestavljajo samo metafizika, in to tako metafizika narave kot tudi metafizika morale, zlasti še kritika uma, ki si drzne leteti z lastnimi krili, ta kritika pa je poprej p r i p r a v a (propedeutika). Ta filozofija vse reducira na modrost, toda po poti znanosti, edini poti, ki je, potem ko je enkrat utrta, ničveč ne zaraste, sama pa ne dovoljuje več nikakršnih tavanj. Matematika, naravna znanost in celotno empirično spoznanje o človeku imajo veliko vrednost kot sredstvo za cilje, ki so večidel naključni, toda če konec koncev postanejo sredstvo za nujne in bistvene cilje človeštva, tedaj se to doseže samo in edino s posredovanjem spoznanja uma, spoznanja, ki izhaja iz samih pojmov, to pa, naj se imenuje karkoli že, ni nič drugega kot metafizika."¹⁶ Dodaja, da je prav zaradi tega metafizika sklenitev celotne kulture človeškega uma. Kot čista spekulacija v večji meri rabi za to, da preprečuje zablude, kakor pa da bi razširjala spoznanje.

V delu Prolegomena Kant poudarja, da si je treba zastaviti vprašanje: "Ali je kaj takega kot metafizika sploh možno?"¹⁷ Problematike se loteva z dokajšno mero ironije: ugotavlja, da še ni zanesljivega odgovora, ali je metafizika sploh znanost, pa se vendar prevzetna šopiri in daje lažno upanje. To je nekakšna objestna znanost. Na tem področju pravzaprav še ni zanesljivega merila, s pomočjo katerega bi bilo mogoče razločevati resno delo od mlatenja prazne slame. Metafizika obstaja iz samih pojmov, ki si jih razum apriorno zamišlja, Hume pa je zaradi domnevne nezmožnosti obstoja enega izmed njih - pojma povezanosti vzroka in posledice - ugotovil, da metafizike sploh ni in je ne more biti. Kant se torej loti konstituiranja nove znanosti. Pot, na kateri se skuša suvereno gibati, zahteva teoretične opredeliteve, ki znajo najti posebnosti, to se pravi tisto, česar ni moč najti nikjer drugje. Viri metafizične spoznave ne morejo biti empirični. Kot že ime pove, je metafizična spoznava nefizične vrste, torej taka, ki leži onstran izkustva. Kant trdi: "Metafizika je torej spoznavanje a priori ali spoznavanje iz čistega razuma in čistega uma."¹⁸ Opredeliti jo je treba kot čisto filozofsko znanje in priznavati samo apriorne sodbe. "P r a v e m e t a f i z i č n e s o d b e so vse sintetične. Ločiti moramo med sodbami, ki pripadajo metafiziki, inpravimi m e t a f i z i č n i m i sodbami."¹⁹ Tudi metafizika včasih razčlenjuje pojme, to pomeni, da se zateka k analitičnim sodbam, čeprav to ni njen pravi namen. "Samo ustvarjanje apriornih spoznanj, temelječih tako na zrenju, kot na pojmih, in končno sintetičnih apriornih načel v filozofiji sestavlja bistveno vsebino metafizike."²⁰

Od odgovora na vprašanje, kako so apriorne sintetične sodbe možne, je odvisen obstoj ali padec metafizike same. "Lahko bi rekli, da vsa transcendentalna filozofija, ki nujno mora iti pred vsako metafiziko, ni sama nič drugega kot popolna, izčrpna in

¹⁵ Prav tam, str. 611.

¹⁶ Prav tam, str. 614.

¹⁷ Immanuel Kant: Prolegomena, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1963, str. 57.

¹⁸ Prav tam, str. 69.

¹⁹ Prav tam, str. 75.

²⁰ Prav tam, str. 76.

sistematično urejena rešitev tukaj postavljenega vprašanja. In zato bi lahko tudi rekli, da doslej sploh nimamo nobene transcendentne filozofije, saj je tisto, kar se prikazuje pod tem imenom, pravzaprav samo del metafizike. Transcendentna filozofija pa mora šele dokazati, da je metafizika sploh možna, in mora torej biti predhodnica vsake metafizike.²¹ Kant išče pot do metafizike kot znanosti. Sprašuje se o človekovi naravni nagnjenosti do metafizike. Spet poudari, da je posebnost metafizike ukvarjanje uma s samim seboj. Umski pojmi te vrste ne morejo biti dani v kakršnem koli možnem izkustvu. Neustrezno je tudi zamenjavati in mešati umske in razumske pojme. Razumski pojmi so kategorije, umski pa ideje. "Vsa čisto razumska spoznanja imajo to lastnost, da so njihovi pojmi lahko dani v izkustvu in da njihova načela izkustvo lahko potrdi. Nasprotno so transcendentna umska spoznanja takšna, da se ideje ne dajo v izkustvu niti nikdar dobiti, niti njihova načela z iskustvom potrditi ali ovreči."²² In kako strogo je ukvarjanje z metafiziko? "V metafiziki človek lahko na različne načine šušmari brez strahu, da ga bodo zalotili v neresnici."²³ Kant v sklepnem delu knjige Prolegomena ponovi, da je metafizika naravni nagib uma, to pomeni, da je lahko resnična, dialektična in varljiva. Če bi se ji predali, nikoli ne bi mogli zgraditi znanosti. Kot znanost bi jo bilo mogoče ustvariti na temelju kritike čistega uma. Kant zanika dokončnost metafizike svojega časa, ko pravi: "Zakaj med vsemi znanostmi edino metafizika lahko z zaupanjem računa, da se bo do kraja izpopolnila in tako ustalila, da se ne bo mogla več spreminjati, niti dopolnjevati z novimi odkritji: zakaj um ima vire metafizičnih zaznav ne v predmetih in njihovem zornem vtisu (le-ta ga ne more o ničemer kaj bolj poučiti), temveč v samem sebi."²⁴ Vsaka lažna modrost slej ali prej uniči samo sebe in najbrž se bo tako primerilo tudi metafiziki, če ne bo preuredila svojih temeljev. Kant ne verjame, da bo človeški duh opustil metafizična preiskovanja. "Metafizika bo torej zmeraj na svetu, še več, zmeraj bo živela v vsakem, zlasti še mislečem človeku, ki si jo bo zaradi pomanjkanja javne smernice vsak po svoje krojil. To, kar se je doslej imenovalo metafizika, ne zadovoljuje nobenega kritičnega duha, toda odreči se ji popolnoma je prav tako nemogoče."²⁵ Kant se je ob študiju filozofije venomer spraševal, ali so posamezni pisci spravili metafiziko korak naprej. Analitično obravnavanje pojmov metafizike kot znanosti se pospešuje, saj je po Kantovem mnenju razčlenjevanje pojmov samo gradivo, iz katerega se mora ta znanost šele iztesati. Morebiti bo z razčlenjevanjem apriornih sintetičnih sodb mogoče kaj postoriti, a za zdaj velja dejstvo, da metafizika kot znanost sploh še ni obstajala. Kant v metafiziki ne priznava igračkanka z verjetnostjo in zdravim razumom. Metafizika je filozofija iz čistega uma. Filozof zahteva: "Metafizika mora biti znanost ne samo kot celota, temveč tudi v svojih delih; sicer ni nič. Kot spekulacija čistega uma ne more biti zgrajena na ničemer drugem kot na splošnih resnicah."²⁶

Kant sam imenuje svoj idealizem formalni ali kritični idealizem. Zanamcem daje napotke, kako naj bi se lotevali njegove teorije: "Vsekakor ne mislim zahtevati, da bi moja načela kar preprosto sprejeli ali da bi mi vsaj laskali s takšnim upanjem, temveč naj

²¹ Prav tam, str. 85

²² Prav tam, str. 148

²³ Prav tam, str. 160.

²⁴ Prav tam, str. 191.

²⁵ Prav tam, str. 193.

²⁶ Prav tam, str. 197.

jih, kakor pač nanese, napadajo, ponavljajo, omejujejo, potrjujejo, dopolnjujejo, razširjajo."²⁷ Kant pravi, da navadni metafiziki grozijo plitkost, sofistika in domišljavost, kritika pa nasprotno pomaga razločevati pravo znanje od navideznega - sočasno daje merila. Učitelj metafizike naj bi nekega dne postal znanstvenik. Mnogi sodobni filozofi nas skušajo prepričati, da se to ne bo nikoli zgodilo; najbrž ostajamo na Kantovi poti utemeljevanja in približevanja te vrste.

Na osnovi eksplikacije sklenimo problematiko in skušajmo odgovoriti na vprašanje, ki smo si ga zastavili na začetku: Kakšno je razmerje med filozofijo in metafiziko pri Kantu? Kantovo pojmovanje ni povsem enotno, saj se včasih pojavlja istovetenje, drugič pa razločevanje. Na začetku Kritike čistega uma lahko preberemo, da filozofija in metafizika nista eno in isto. Metafizika je sprva širši pojem od filozofije in neke vrste naravna dispozicija oziroma naravni nagib uma. Kant je celo nedosleden: po eni strani je to sistematično urejen inventar vseh naših spekulativnih spoznanj iz čistega uma, po drugi strani pa je tavanje med samimi pojmi in zbujanje slepil. Posebnost metafizike je, da se um ukvarja s samim sabo; če bi se ji prepustil, se ne bi mogli dokopati do znanosti. Tako v metafiziki, kot filozofiji gre za sistematičnost, vendar je treba poudariti, da izraz sistematičnost ni vrednostni pojem in ga ni dopustno enačiti z urejenostjo in racionalno postavitvijo, saj bi s tem že obstajala znanost, če pomislimo, da Kant znanstvenost istoveti z urejenostjo - seveda ne samo z njo, saj dodaja še nujnost, objektivnost, gotovost, uveljavljanje metod in elementov, zanesljivo artikuliranost in formalnost.

Filozofija ni isto kot transcendentalna filozofija; ta je zgolj predhodnica vsake metafizike in mora šele dokazati, da je metafizika sploh možna. Transcendentalna filozofija je ideja znanosti, za katero mora kritika čistega uma ves načrt napraviti arhitektonsko. Kritika je le ideja transcendentalne filozofije, ne pa že znanost sama. Metafizika je že zdaj in tukaj, medtem ko bo treba transcendentalno filozofijo, v zvezi s katero ima kritika čistega uma svoje naloge, šele uresničiti.

Metafizika je lahko širši pojem: to so vsa spoznanja, do katerih se je mogoče dokopati s pomočjo čistega uma, filozofija pa je sistem vseh filozofskih spoznanj. Filozofska (vendar tudi metafizična) spoznanja so še druga, tudi tista, ki sodijo na področje praktičnega uma. Filozofija je zakonodaja človeškega uma, metafizika pa naravna dispozicija. Tu je vendarle opaziti razliko. Filozofija je spoznanje iz čistega uma in empiričnih principov, metafizika pa celotno spoznanje iz čistega uma v sistematični povezanosti in je v tem primeru isto kot čista filozofija. Metafizika je sedaj filozofija posebne vrste.

Enačenje se pojavlja zlasti tedaj, ko je brez natančne definicije v ospredju ugotovitev, da se obe ukvarjata s čistimi umskimi pojmi. Zagotovitev, da je metafizika filozofija iz čistega uma, ne pove dovolj. Kantovo načrtovanje kritike čistega uma naj bi utrla pot metafiziki kot resnični znanosti, sočasno pa predvideva, da bo metafizika kot tavanje med pojmi ohranila svojo namernost. Metafizika še vedno ne bo mogoče prijeti za besedo in povsem ovreči njegovih spekulacij. Še kar naprej bomo gradili in potem rušili samo zato, da bi lahko ugotovili, kako so zgrajeni temelji.

Filozofija se včasih vrednostno dviguje nad metafiziko, saj naj bi uravnavala dejavnost metafizike in preprečevala njene zablode. Filozofija je sistem vsega filozofskega spoznanja, je čista ideja o možni znanosti, konkretno pa še ni nikjer dana.

²⁷ prav tam, str. 210.

Z vsem navedenim ostaja Kant naš sodobnik. Vprašanja metafizike; filozofije in znanosti so problemi našega časa, pa naj postavljamo v ospredje analizo pojma, simbolizacijo, znanstvenost in racionalizacijo ali pa se spopadamo z ideološkostjo, eshatologijo, vrednostnim in iracionalnim ter morebiti v teh prizadevanjih in spopadih nismo zmeraj zmagovalci.

LITERATURA

- Kant, Immanuel, Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, Leipzig, Reclam, 1955.
Kant, Immanuel, Prolegomena, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1963.
Kant, Immanuel, Metafizika čudoredja, Sarajevo, Veselin Masleša, 1967.
Kant, Immanuel, Kritika čistoga uma, Beograd, Kultura, 1970.
Kant, Immanuel, Die Grundlagen des kritischen Denkens, Ausgewählte Schriften, Sigbert Mohn Verlag, 1973.
Kant, Immanuel, Um i sloboda, Spisi iz filozofije istorije, prava i države, Beograd, Ideje, 1974.
Kant, Immanuel, Kritika praktičnog uma, Zagreb, Naprijed, 1974.
Kant, Immanuel, Kritika moči sudjenja, Beograd, Kultura, 1975.
Kant, Immanuel, Logika, Beograd, Grafos, 1976.